

akinek „életművét Bibliájának, legnagyobb szellemi élményének nevezte” [38.]. A jellemzően témamegjelölő címekkel publikált, alapvetően leíró jellegű írásokban az alkotói személyiség és a felvetett létkérdések aktualitása kapta a fő hangsúlyt. Éppen a korszerűséggel kapcsolatosan merül fel a Görömbei-életmű egyik nagy kétsége is: „kérdéses az időtlen érvényességű értékállítás lehetősége, nem tételeződik [...] önelvű, »objektív« irodalomtudományi vagy eszmetörténeti igazságtételezés” [39.]. A Németh Lászlóról leírt gondolatok interpretálása mintha Görömbei Andrásról is szólna, amennyiben az utolsó fejezet múltba tűnt eszménye felől olvassuk. „Az egyén egzisztenciális gondja az értetlen és méltatlan emberi közeggel való szembenállása. Ez esetünkben az értelmiségi ember személyes tragikuma, akit semmibe vesznek, ezért igaza tudatában válik vesztesé.” [40.] Azt sajnos már nem érthette meg, hogy Nagy Gáspár is bekerült a Nemzeti Alaptantervbe. (MMA)

KOVÁCS GERGELY

Utazók

ULRICH ALEXANDER BOCHWITZ: *AZ UTAZÓ*, FORD. BLASCHTIK ÉVA; EDDY DE WIND: *AUSCHWITZ, VÉGÁLLOMÁS*, FORD. ALFÖLDY MARI

Giorgio Agamben magyarul 2019-ben megjelent *Ami Auschwitzból marad* című tanulmányát azzal kezdi, hogy bár a kutatásoknak köszönhetően a soáról szerzett történelmi tudásunk viszonylag kialakultnak mondható, a népiertás etikai és politikai vonatkozásáról mindez nem mondható el. Agambennek ez a könyve olaszul először 1998-ban jelent meg, s akkor azt írta, hogy a zsidók tömeges elpusztítása még aktuális téma. 2020-ban sem mondhatunk mást. Minden olyan politika, amelyben embereket nem egyéni tulajdonságaik alapján ítélnék meg, hanem aszerint a csoport szerint, amelybe véletlenül beleszülettek, ahogyan erre Primo Levi felhívja a figyelmet [*Akik odavesztek és akik megmenekültek*, 1990], magában hordozza a fasizmus jelentette veszélyt, és jogosan váltja ki a tiltakozást, a figyelmeztetést. A soá mindazzal együtt, ami megelőzte, mint afféle úgy-ahogy, mindig csak ideiglenesen kordában tartott rákos ösdaganat, a mélyben tovább dolgozik azon, hogy újabb és újabb áttéteket képezzen. Újra és újra az a feladat, hogy az áttétek képződését hol itt, hol ott állandóan megakadályozzuk.

Minden egyes írás, mely a soáról szól, legyen fikciós vagy nem fikciós mű, a halottak nevében [is] beszél, hozzásegít az emlékezéshez, és figyelmeztet, aktualizál. És itt megint Levi már hivatkozott művének mondata cseng a fülünkbe: „De akik odavesztek, akkor sem tettek volna tanúságot, ha toll és papír van a kezük ügyében, mert a pusztulásuk már a testi halál előtt kezdetét vette. A megfigyelés, az emlékezés, a mérlegelés és az önkifejezés képességét már hetekkel, hónapokkal a haláluk előtt elvesztették. Mi szólunk helyettük: a nevükben.” [104.] Minden ilyen könyv, még ha sokan úgy érzik, ezerszer ismételt történeteket mesél el újra, a soáról szóló hézagosságra ítélt tudásunkat egészíti ki fontos részletekkel. Az így szerzett tudás pedig hozzájárul ahhoz, hogy a jelent értelmezni tudjunk, felfigyeljünk arra a hangra, aminek a visszhangját halljuk a jelenben. A holokausztirodalomnak ezt a pedagógiai értékét kár lenne tagadni.

Eddy de Wind *Auschwitz, végállomás* [1946/2020] című nem fikciós, és Ulrich Alexander Boschwitz *Az utazó* [2018/2019] című fikciós története szorosan összefonódik szerzőikével. Erről mindkét esetben alapos elő- és utószavakban, kiadói jegyzetekben értesülünk. Boschwitz regényének gépírásos kézirata már 1938 novemberében elkészült, nem sokkal a Kristályéjszaka tragikus eseményei – a regénybeli cselekmény ideje – után. A szerző a könyvön részben Luxemburgban, részben valószínűleg Brüsszelben dolgozott. A német gépírat csak 1960-ban jutott el a Frankfurt am Main-i könyvtárba, ahol a Deutsches Exilarchiv 1933–1945 elnevezésű gyűjteményben található. A mű németül először mégis csak 2018-ban jelent meg. A háború után történtek kísérletek a könyv németországi kiadására, de előbb a Fischer Verlag utasította el, majd Heinrich Böll ajánlotta a Middelhaue Verlag figyelmébe, eredménytelenül. Boschwitz regénye érdekes módon először angolul látott napvilágot, még 1939-ben Angliában, majd 1940-ben, Amerikában. A könyvet a szerző a továbbiakban még alaposan átdolgozta, és 1942. augusztus 12-én kelt levelében édesanyját arra kérte, hogy javításait egy irodalomhoz értő emberrel vezettesse majd át a kéziratba, ha neki magának erre már nem lenne módja. Nem volt.

Peter Graf, a könyv német kiadója a szerző unokahúgától e-mailben értesült Boschwitz regényéről. Az unokahúg azzal ajánlotta Graf figyelmébe, hogy az már sok nyelven napvilágot látott, de éppen németül még nem. Graf 2015-ben elutazott Frankfurtba, és ott egyetlen nap alatt végigolvasta a gépíratot. Mivel tudta, hogy a szerző maga is javításokat hajtott végre a művön, amelyek azonban elvesztek, úgy gondolta, nem követ el súlyos hibát, ha ő maga, irodalomhoz értő ember végzi el a szerkesztési munkálatokat. Ehhez és a regény német kiadásához a család beleegyezését adta.

Maga Boschwitz édesanyjával együtt már 1935-ben elhagyta Németországot. Előbb Svédországba, majd Norvégiába emigráltak. Itt írta meg első regényeit, melyek sikert arattak. Boschwitz ezt követően Párizsba ment, ahol a Sorbonne-on tanult néhány szemesztert. 1939-ben, közvetlenül a II. világháború kitörése előtt Angliába követte édesanyját. 1940 júliusában a Dunera nevű hajón Angliából egy ausztráliai internálótáborba szállították. 1942 után néhányan visszanyerték szabadságukat, főleg azok, akik hajlandók voltak a brit hadseregben harcolni a náci Németország ellen. Hosszas habozás után Boschwitz rászánta magát a visszaútra, de a hajót 1942 októberében egy német tengeralattjáró elsüllyesztette, Boschwitz életét veszttette a testére rögzített, általa javított kézirattal együtt.

Eddy de Wind könyvének kézirata sem rendelkezik kevésbé „kalandos” történettel. Auschwitz-i tapasztalatait közvetlenül a tábor felszabadítása után, még a táborban írta meg. Már 1946-ban megjelent a *De Republik der Letteren* [Az Irodalom Köztársasága] nevezetű kommunista kiadónál. A kiadó azonban hamarosan tönkrement, a könyv eltűnt a kínálatból, villámgyorsan elfelejtették. 1980-ban a szerző az intolerancia és a politikai erőszak újraéledése feletti aggodalmában újra megpróbálkozott a könyv megjelentetésével, ezúttal a Van Gennep kiadónál. A *Republik der Letteren* nél lejátszódó történet szinte szó szerint megismétlődött: a mű megjelent ugyan, de ez a kiadó is pénzügyi nehézségekkel küzdött, a kötetet kivonták a forgalomból. Auschwitz felszabadításának 75. évfordulója alkalmából világszerte kiállították azt a füzetet, amelybe Eddy de Wind a feljegyzéseit írta. Ez adta a további lendületet a

könyv széles körű megjelentetéséhez, száz országban vették meg a jogokat. Mindenütt óriási visszhangot váltott ki, több fórumon az első olyan befejezett műnek tekintik, amely Auschwitzban íródott.

A kézirat történetének súlyos mozzanata, hogy feljegyzéseit a szerző egy SS jegyzetfüzetébe írta, melyet a tábori őrség egyik barakkjában talált. A médiumban – a gyilkos noteszében, amelyet a túlélő írt tele – maga a történelem jelenik meg tárgyiasult formában. A náci agendákat ma is van ok felülírni. Ahogyan a Törvény megbomlott a holokauszttal, úgy ez a mikrotörténet a notesz funkciójának megfordításával helyreállítja azt.

Primo Levi gondolata a tanúságtétel fontosságáról Eddy de Windnél is megjelenik: „Életben kell maradnom, hogy mindezt elmondhassam, hogy meggyőzzem az embereket, hogy ez mind igaz.” A háború utáni életét is ennek a programnak szentelte. Pszichoanalitikusként a háború traumáinak feldolgozásában segítette a túlélőket. 1949-ben írta meg *Szembenézés a halállal* című munkáját, ahol először ő vezette be a koncentrációtábor-szindróma fogalmát.

Boschwitz regénye mindössze három napot ölel fel. A főhős, Otto Silbermann, zsidó kereskedő, nem tudja elképzelni, hogy az ő lakásába is berontanak majd a náci suhancok, bár pontosan tudja, hogy ez sorozatban megtörténik zsidó honfitársaival. Amikor bekövetkezik, és dörömbölnek az ajtaján, épphogy sikerül elmenekülnie a hátsó ajtón. Paradox módon épp egy nála járó, a lakására alkudozó antiszemita, Theo Findler menti meg, de ez „véletlenül” a megmentő életébe kerül. Nem-zsidó feleségét, Elfriedét, aki hátramarad a lakásban, Silbermann csak később kezdi keresni, halogatja, hogy hazatelefonáljon. Fél. Később, amikor többszöri sikertelen telefonhívás után mégiscsak visszamerészkedik, megtalálja az asszony levelét: Svájcba utazott a bátyjához, Ernsthez. Silbermann mindeközben próbálja visszaszerezni ugyancsak antiszemita és a nemzetiszocialista-párttag cégtársától, Beckertől a cég őt megillető vagyonát is, de az összegnek csak a felét, 40 ezer márkát tud kicsikarni tőle. Ezzel a 40 ezer márkával kezd utazni egyik német városból a másikba. Egy alkalommal Svájcba is elutazik, hogy ott kérjen menedéket sógoránál, de az nem fogadja be. Máskor átszökne a német-belga határon, de a belga csendőrök visszakényszerítik Németországba. Végül ellopják a pénzzel teli aktatáskáját, s amikor feljelentést tenne az ügyben, kipenderítik, majd egy börtönben találja magát, ahonnan nincs tovább.

Az *utazó* cím felidézi *A nagy utazást*, noha Semprun műve huszonöt évvel *Az utazó* után jelent meg, 1963-ban. Míg az ő főhőse jól körülírható, koherens eszmrendszerben gondolkodik, nevezetesen a tudatos, baloldali antifasiszta intellektüel ellenálló nézőpontjából tekint mindarra, ami történik vele és társaival, addig Boschwitz utazója éppen azt mutatja be, hogyan foszlik szerte a gondolkodás koherenciája, ha valaki „csupán csak” üldözött, minden különösebb ideológiai háttér nélkül. Akinek a fejében nincsen olyan archimedesi pont, mint Semprun hősének tudatos ellenállást tápláló politikai meggyőződése, amely iránytűként működik. Silbermann cselekvéseit az itt és most diktálja: menekülni, az adott pillanatot túlélni, menekülni. A regény az üldözött létállapotot mutatja be. Silbermann utazásai ugyanolyan elapróztottak, mint az is, hogy mikor, mit gondol. Ettől azonban ezek a „kis utazások” ugyanolyan metaforikusan értelmezhetőek, mint Semprun „nagy utazása”. A regény nemcsak az üldözött, hanem az üldöző anatómiáját is megrajzolja. Azokat az ártatlannak tetsző

mondatokat, amelyek megelőzik a gázkamrákba vezető egyetlen „nagy utazást”. Ezt is elsősorban a nyelv működésén keresztül teszi. A pincér mondatának szerkezete, amikor Silbermann kérdésére azt válaszolja, hogy a portást letartóztatták, *de hiszen zsidó volt, ilyen, Auschwitz felé mutató szerkezet*. A nőé, aki az egyik vonatúton, amikor Silbermann feltárja előtte zsidóságát, azt válaszolja, hogy *ennek ellenére* rokonszenvesnek találja, ilyen szerkezetet használ. A szomszédasszony, aki a lépcsőházban megjegyzi: „Biztosan nehéz idők ezek *önnek*”, ilyen szerkezetet használ [Kiemelések tőlem – G. J.]. Ezekből a mondatokból bontakozik ki az a klausztrofobikus tér, amely Silbermann-t egyre inkább körül veszi.

Silbermann gondolatai sokszor karkai hangulatot idéznek, mint például ez: „Megfeledeztek rólam – már degradáltak, csak még nem hajtották végre nyilvánosan a degradálást.” Vagy: „Mi voltam? Nem, mi vagyok? Voltaképp mi vagyok? Két lábon járó szitokszó, akiről nem rí le, hogy szitokszó!” Vagy: „Utazó vagyok. Már nem Németországban vagyok. A Németországon keresztül haladó vonatokon vagyok. Nagy különbség.” A külvilág fonta, egyre szorosabb hálóból nincs kiút, az egyén számára érthetetlen perben csak idő kérdése, mikor következik be az ítélet. Az ismétlésekre épített mondatok Silbermann ismételt utazásainak nyelvi megtestesülései, az ismétlés a regény strukturálisan alkalmazott retorikai eszköze. Sem a mondatok, sem a vonatutak nem érnek célba, mindegyik önmagába fordul vissza, koncentrikus köröket írnak le. A perszonális elbeszélőhöz köthető átélt beszéd narratív technikáját alkalmazva Silbermann agyába viszi olvasóját a szerző, ahol a gondolatok körkörösén keringenek, az egyik érvelési útvonal csak azért indul el, hogy hirtelen homlokegyenesen az ellenkező érvrendszerrel kössön ki. Az illúziók, majd az illúziók összeomlásából fakadó feszültség a végletekig fokozódik. A körkörös szerkesztésmód nemcsak tematikusan – városról városra utazik körbe-körbe –, nemcsak a kognitív disszonanciák végtelen szekvenciáin keresztül, hanem nyelvi szinten is minduntalan manifesztté válik. Egyes szavak is folyton ismétlődnek, mint például a „kompromittál” ige. Visszhangként bukkan fel a regény legkülönbözőbb pontjain. Először Theo Findler használja a szót, amikor Silbermann-nak próbálja megindokolni, miért nem köszöntek feleségével nekik a lépcsőházban. Később, amikor Silbermann svájci sógoránál kérne menedéket, az szintén ezt a szót használja, amikor visszautasítja a kérést: nemzetiszocialista párttagként nem kompromittálhatja magát. Viszont amikor a berlini pályaudvaron mellé szegődne egy Herr Hamburger nevezetű sorstársa, már Silbermann gondolja: „Kompromittál.”, ez az a pillanat, amikor ráébred, hogy ezzel elveszítette a felháborodáshoz való jogát. A személyiség koherenciája lebomlik, megkezdődik a deszubjektíváció. Ez pedig abba a hírhedt szürke zónába vezet, amelyről Primo Levi nyomán Agamben is beszél, oda, ahol az üldözött azonosul az üldözőjével, összeolvad vele, megkülönböztethetlenné válik tőle. Ez történik Silbermann-nal is: olykor maga is felveszi a fegyvert, amit ellene fordítanak, olykor ő maga is zsidógyűlölővé, s így persze öngyűlölővé változik. Hátha ez az a „technika”, amellyel életben lehet maradni. Egyik vonatútján ezt gondolja: „Túl sok zsidó van a vonaton... Ha ti nem lennétek, békében élhetnék.” Amikor pedig börtönbe kerül, egy Schwarz nevű, nyilvánvalóan zsidó mivolta miatt odakerült cellatársa „Ki a zsidókkal” ordítással támad Silbermannra, világossá válik a zsidó öngyűlölet működése. Az ő arcán már látszanak a kínzások nyomai, egyre csak azt ismétletgeti: „sterilizálni akarnak”. Schwarz „Ki a zsidókkal” ordítása ugyanaz az életmentőnek hitt

zsidógyűlölet, mint amit Silbermann is fegyvernek hisz az őt üldözőkkel szemben. Schwarz így már csak azt mondja Silbermann-nak: „Gyere, ordítsd te is: ki a zsidókkal.”

Silbermann kezdettől fogva pontosan tudja, mi elől menekül, többször is kimondja, hogy koncentrációs táborban fogja végezni. Ez a mozzanat azért is fontos egy 1938-ban íródott regényben, mert cáfolata annak, hogy a koncentrációs táborokról nem lehetett tudni.

Eddy de Wind feljegyzéseinek alcímében ugyan a napló-megjelölés szerepel, formailag azonban nem naplóról van szó. Az első másfél oldal egyes szám első személyben íródik, ahogyan azt a naplókban megszoktuk. In medias res, egy az auschwitzi táborból látszó táj – a kékes ködbe vesző Beszkidek, a tágas mezők – leírásával indít, a fiatal feleség, Friedel utáni vágyakozásával, majd rögtön a gázcsapok képével. Ezt követően azonban az elbeszélő átvált egyes szám harmadik személyre, hogy saját tapasztalatait egy Hans van Dam nevű férfi álarcában mondja el. Az eltávolítás olyan narratív eszköz, mely a szubjektivitás esetleges buktatóit hártja el, a viszonylagos objektivitásra törekvést segíti. Felfogható ez a perspektívaátváltás akként is, hogy az az ember, aki éppen megtapasztalja Auschwitzot, „benne van Auschwitzban”, nem ugyanaz az ember, mint aki utólag papírra veti a tapasztalatait Auschwitzról. Az előbbi minden másodpercben áldozattá válhat, az utóbbi a visszavonhatatlan túlélő. A halál minden percben bekövetkezhető lehetősége egy másik perspektíva, mint a túlélőé. A tanúságtétel aktusára ez esetben annyira gyorsan kerül sor – mint már említettem, De Wind a tábor felszabadítása utáni hetekben, még a helyszínen készítette feljegyzéseit –, hogy az egyes szám első személy használata feltehetően túlságosan fájdalmas lehetett volna, s De Wind nem beszámoló, nem regénynek, nem naplónak szánta feljegyzéseit, hanem dokumentumnak. Azért sem napló ez, mert nélkülözi az idő múlását jelző dátumozást. Az idő egyetlen massa, a napok összefolynak, sem a tér, sem az idő nem olyan, mint Auschwitz előtt.

A fiatal pár a hollandiai Westerbork gyűjtőtáborából érkezik Auschwitzba. Westerbork a harmincas évek végén még csak a Hollandiába menekült német zsidók elszállítására szolgált, később ideszállították a holland zsidókat is, akik közül minden héten kiválogatták azokat, akiket keddenként tettek vonatra Auschwitz felé. Eddy de Wind fiatal orvosként önként jelentkezett Westerborkba azzal a feltétellel, hogy a Zsidó Tanács garantálja, hogy a már korábban odaszállított édesanyját nem küldik Auschwitzba. Az ígéret nem teljesült, de Eddy továbbra is a táborban maradt, továbbra is gyógyította a betegeket, és ott vette feleségül szerelmét, Friedelt is. Az az ígéret sem teljesült, hogy ők ketten mentesülnek a transzport alól. 1943-ban őket is feltették az Auschwitz felé tartó vonatra. Auschwitzban elszakították őket egymástól, Friedel a 10-es blokkba került, ahol kegyetlen emberkísérleteket végeztek a női foglyokon, Eddy alias Hans a 9-esbe. Hans orvosi képzettségének köszönhetően viszonylag jobb körülmények közé került, ami nem jelenti azt, hogy nem élt át éhezést, testi és lelki bántalmazást, ne tártul volna elé a hullahegyek látványa. Időről időre sikerült percekre Friedellel is találkozni a női barakk ablakárcsain át. A feljegyzések kötőszövetét így nemcsak a gázkamrák és a füstölő kémények alkotják, hanem a két fiatal egymás iránti szerelme is.

A feljegyzések a határhelyzetbe kerülő embert mint a percről percre választani kényszerülő embert tárja elénk. Amikor az édesanyjától kapott órát erőszakkal elveszi tőle egy náci őr, majd ráemeli a fegyverét, villámgyorsan odaadja az órát, mert

„nem volt kedve, hogy Auschwitzban rögtön az első nap 'szökés közben' agyonlőjék.” Amikor a békés múltba révedne, „összeszedte magát. Érezte, hogy most nem szabad ábrándoznia; most küzdenie kell”. Eddy de Wind alias Hans van Dam egyik legdrámább választása, amely túlmutat az életben maradás pragmatikáján, az az, hogy amikor már Auschwitzból is útnak indították a halálmenetet, ő visszament, hogy a táborban hátramaradt, többnyire halálos betegeket gyógyítsa. Öt hónapot töltött még Auschwitzban. Saját választása volt az is, hogy csatlakozott az Auschwitzot felszabadító Vörös Hadsereghez, hogy katonaként segítsen befejezni a háborút. És választásának eredménye, hogy megírta feljegyzéseit, ráadásul abban a tudatban, hogy felesége, akinek viszont a halálmenettel el kellett hagynia a tábor, már nem él. Ez szerencsére tévedésnek bizonyult, Friedel is túlélte a borzalmakat, de ez már kívül esik a feljegyzések körén. Hans van Dam választásainak sorozata egy, a legembertelenebb körülmények ellenére is autentikusnak megmaradni képes személyiséget rajzol meg.

A feljegyzések kétségtelenül irodalmi értékekkel is bírnak. Nemcsak az egyes szám harmadik személy használata, hanem a keretes szerkezet is erről árulkodik. Az elején a szögesdróton túli táj a teljes gőzzel működő halálgyárból kitekintve az elérhetetlen szabadságot jeleníti meg, a végén pedig a már felszabadított, de a halottak és a gyilkosok nyomát őrző kulisszák között a halált: Friedel halálának pusztító gondolatát. Hansra ekkor olyan egzisztenciális magány szakad, amely valamennyi túlélő tapasztalatává válik.

A feljegyzések utolsó lapjain Auschwitz vége elevenedik meg, s ezzel egyszersmind megszületik a túlélő. A túlélő, aki mindvégig feladatának érzi a tanúságtételt, és aki a túlélés pillanatában belezuhan az azóta már többször leírt szindrómába: a szégyen és a büntudat érzésébe, amiért ő túlélte valamit, amit milliók nem. Kafka Josef K.-jának elhíresült mondata – „szégyene talán túléli őt” – itt is látnokinak tűnik, ahogyan erre Agamben felhívja a figyelmet. A túlélők szégyenérzetének szindrómáját még ott a táborban hajszálpontosan fogalmazza meg: „Balra Birkenau feküdt előtte. Óriási volt. Még innen is, ahol az egész világ a lába előtt hevert, ahol a tekintete a végtelenbe ért, még innen is óriásinak tűnt Birkenau. Óriási is volt valamikor. Démoni méretű munkát végeztek itt. Ezen a helyen több embert öltek meg, mint a világon bárhol. Semmivel sem összehasonlítható precizitással létrehozott megsemmisítő rendszer uralkodott itt. De ez sem működött tökéletesen. Különben nem állhatna itt. Miért él? Mi jogosítja fel, hogy éljen? Mennyivel jobb ő, mint a meggyilkolt milliók? / Mérhetetlen gonosztettnek érezte, hogy nem osztozott a többiek sorsában.” [Wind, 186]

Az idézet azért is súlyos, mert az óriási Birkenauról a könyv 25. lapján még ezt kérdezi Hans: „Mi az a Birkenau?” Elementáris mondat, amelyben összesűrűsödik az „előtt”, a küszöb, a határ, amelyen Hansnak és rajta kívül hatmillió sorstársának át kellett lépnie. Ebből az „előttből”, ér el az „után”-ba. Ennek az átlépésnek a kitágult, soha véget nem érőnek tűnő „pillanatát” rögzíti Eddy de Wind tanúságtétele. Feljegyzései egy beavatás történetét mondják el, egy irgalmatlan világ, irgalmatlan „törvényeibe” történő beavatását, ahol a „törvény” egyenlő a törvénytelenséggel. A feljegyzések fejlődéstörténetként is értelmezhetőek, olyan történetként, melynek során a naiv tekintet, mely a számára ismeretlen anti-univerzumot pásztázza, egy szörnyű tudással ruházódik fel. És egy utazás története is kirajzolódik: először a lelki és testi kínok poklába, majd innen is tovább – nem a paradicsomba, nem a békés

világ adta új lehetőségekbe, hanem az emlékezés, a túlélő büntudatának és szegye-
nérszetének poklába.

Mind Eddy de Wind, mind Boschwitz hőse utazó, nemcsak a szó referenciális,
hanem transzcendentális értelme szerint is. Akárcsak a regény, úgy a feljegyzések
szubjektumának utazása is az átélt beszéd narratív eszközével táruul fel előttünk. Be-
ágyazott fokalizációjukon keresztül utazunk velük késői utastársként. Ez a látószög
lehetővé teszi, hogy beférközzünk Silbermann és Hans van Dam gondolataiba. A
Kristályéjszakától egészen Auschwitz felszabadulásáig utazunk velük. Eddy de Wind
feljegyzései ott folytatódnak, ahol Boschwitz regénye abbamarad. Hollandiában
140.000 zsidóból 102.000 pusztult el Auschwitzban és más haláltáborokban. Boschwitz
regényében szinte minden megtudható arról a mechanizmusról, ahogyan üldözötté
lesz valaki. Az ő szürke zónájában az üldözővel azonosuló üldözöttel találkozunk.
Eddy de Windnél felbukkan a „szürke zónában” látható másik típus is, az Agamben
által oly mélyen elemzett muzulmán, aki már feladott minden küzdelmet. És azok is,
akik különböző okokból, leginkább a véletlen folytán túlélőkké váltak. Mindkét könyv
tanúságtétel, a halottak nevében tanít, a máért szól. *[Jelenkor; Athenaeum]*

GERA JUDIT

A szubjektum viadala önmagával

GIORGIO AGAMBen: *AMI AUSCHWITZBÓL MARAD*, FORD. DARIDA VERONIKA

Giorgio Agambennek, korunk talán egyik legmeghatározóbb filozófusának 1998-as
könyve immáron magyarul is olvashatóvá vált. A szakma által már jól ismert Homo
sacer sorozat harmadik része új perspektívák behozásával az európai ember egyik
legnagyobb tragédiájának nyomasztó témájával nézz szembe: Auschwitz traumájának
feldolgozhatatlanságával. Agamben a Homo Sacer első részében már megágyaz
mindennek, amikor a szuverenitás és a pusztá élet [homo sacer tulajdona, kirekesztett
élet, jogától a szuverenitás által megfosztott élet] összefüggését egy kikerülhetetlen
viszonyban látja. Agamben hosszú okfejtésben arra jut, hogy egy állam szuverenitá-
sának legmagasabb foka akkor jelenik meg, amikor kivételes állapotot hirdet, tehát
az addigi politikai és jogi rendet ideiglenesen felfüggeszti, miközben azt normává
teszi. Ezen a ponton lesz a pusztá élet fogalma döntő, hiszen a szuverenitás ilyen
magas kiterjesztése okvetlenül az állampolgárok jogainak csökkentésével jár, Han-
nah Arrendt egy tézisére hivatkozva pedig azt mondja, hogy minthogy az emberi és
polgári jogok összefonódtak egymással, ezért a polgári jogok elvesztése, normatív
felfüggesztése magának az emberi jogoknak az elvesztésével jár. Ez történik a Har-
madik Birodalomban a náci rémuralom alatt.

Ennek nyomán pedig Agamben felülírja az eddigi, Foucault által ismert biopoli-
tika fogalmát, szerinte ugyanis a 20. századra a szuverén állam az élet felett gyakorolt